

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Rekenschap en 'informacie' de verspreiding van stadsrekeningen in Holland anno 1514

Stein, R.; Engen, H. van; Nijdam, H.; Vliet, K. van

Citation

Stein, R. (2021). Rekenschap en 'informacie': de verspreiding van stadsrekeningen in Holland anno 1514. In H. van Engen, H. Nijdam, & K. van Vliet (Eds.), *Macht, bezit en ruimte. Opstellen over de noordelijke Nederlanden in de middeleeuwen* (pp. 175-185). Hilversum: Verloren. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3247550>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3247550>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

REKENSCHAP EN ‘INFORMACIE’

De verspreiding van stadsrekeningen in Holland anno 1514

ROBERT STEIN

In augustus 1514 ging een onderzoekscommissie op pad om een inschatting te maken van de financiële draagkracht van de steden en dorpen in Holland. Het uiteindelijke doel was om te komen tot een eerlijke verdeling van de gewestelijke lasten. Na een rondgang door het graafschap voltooide de commissie in april 1515 haar onderzoek, en kort daarna scheidde zij een lijvig rapport af, waarin allerlei gegevens over de financiële draagkracht van bijna driehonderd steden en dorpen in het graafschap Holland werden vermeld. Het rapport staat in de wetenschap bekend als de *Informacie van 1514*. Het is een prachtige bron, met gedetailleerde gegevens over de individuele steden en dorpen en het werd dan ook dankbaar gebruikt voor de invulling van HisGIS voor het graafschap Holland.¹ De *Informacie* is bovenal een momentopname van de economische, financiële en demografische situatie in Holland.

Het is in een betrekkelijk korte bijdrage als deze niet mogelijk zelfs maar een klein deel van de enorme mogelijkheden van de *Informacie* als bron te exploreren. Veel historici zijn mij vorgegaan, en hebben de tekst gebruikt voor onderzoek naar de demografische ontwikkeling van Holland, de schuldpositie van Hollandse dorpen, beroepsstructuren, verstedelijking, de verhouding tussen stad en platteland, economische lange-termijn-ontwikkeling, enzovoort.² Ik wil me hier richten op de geografische verspreiding van stadsrekeningen in het graafschap Holland: in welke plaatsen konden de onderzoekers van de *Informacie* gebruikmaken van stadsrekeningen?³

Rekeningen zijn betrekkelijk eenvoudige overzichten van inkomsten en uitgaven van een persoon, instelling of stad. Zij dienen vooral om (letterlijk) rekenschap af te leggen aan een hogere autoriteit, meestal de eigenaar van de geldmiddelen of domeinen die door de rentmeester worden beheerd. Een landsheerlijke rentmeester legt verantwoording af aan de vorst of diens afgevaardigden, een stedelijke rentmeester meestal aan de stedelijke gemeenschap of

1 R. Stapel, ‘Holland rond 1500. Een geografische verkenning van de Enquete (1494) en Informacie (1514)’, *Holland, historisch tijdschrift* 49 (2017), 177-184.

2 Zie bijvoorbeeld: J.C. Naber, *Een terugblik. Statistische bewerking van de resultaten van de informatie van 1514* (Haarlem 1970); J.L. van Zanden, ‘Taking the measure of the early modern economy: Historical national accounts for Holland in 1510/14’, *European Review of Economic History* 6 (2002), 131-163; J. Zuiderduijn, ‘Het lichaam van het dorp. Publieke schuld op het Hollandse platteland rond 1500’, *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 5 (2004), 107-132; J. De Vries, *The Dutch rural economy in the Golden Age, 1500-1700* (New Haven, Londen 1978²), 22-23; J. Lamens, ‘De Informacie van 1514-1515; een fiscale enquête’, in: J.F.M. Giele (red.), *Van wet naar recht, Opstellen aangeboden aan J.P. Scheltens* (Deventer 1984), 77-98.

3 Dit thema is zijdelings verwant aan een van de publicaties van Hans Mol: ‘Orde in de bronnen. Rekeningen als bron voor de geschiedenis van de Duitse Orde’, in: D.E.H. de Boer, J.W. Marsilje en J.G. Smit (red.), *Vander rekeninghe. Bijdragen aan het symposium over onderzoek en editieproblematiek van middeleeuws rekeningmateriaal* (Den Haag 1998), 123-132. J.L. van Zanden en B. van Leeuwen, ‘Persistent but not consistent: The growth of national income in Holland 1347-1807’, *Explorations in Economic History* 49 (2012), 119-130.

een representant daarvan.⁴ Vanwege hun seriële overlevering en de overvloed van informatie worden zij gerekend tot de belangrijkste bronnen voor de late middeleeuwen.⁵

In een aantal belangrijke monografieën werd de financiële administratie van bijvoorbeeld Gent, Leuven, 's-Hertogenbosch en Deventer uit de doeken gedaan.⁶ Zo weten we inmiddels dat de oudste stadsrekeningen uit de Nederlanden zijn overgeleverd in Doornik (1240-1243), en uit de Noordelijke Nederlanden in Dordrecht (1283). We kennen bovendien de prachtige reeksen uit Brugge, Gent, Mechelen, Arnhem, Deventer, Leiden, Haarlem, enzovoort. De vraag naar de geografische verspreiding van de stadsrekeningen werd echter nooit gesteld: welke plaatsen beschikten over een gereguleerd overzicht van inkomsten en uitgaven? Het zal nooit mogelijk zijn dit tot in detail uit te vinden: de bronoverlevering is lacuneus. De *Informacie van 1514* geeft evenmin een sluitend overzicht maar wel een interessante momentopname van het voorkomen van stadsrekeningen. Bij haar onderzoek naar de belastbaarheid van Hollandse steden en dorpen eiste de ambtelijke commissie namelijk inzage in de stedelijke documentatie.

DE INFORMACIE VAN 1514

In 1866 maakte Robert Fruin een editie van de omvangrijke 'Informacie gedaen opt tstück van de verpondingen van Hollant ende Vrieslant inden jare XVe veertien', een stuk dat hij in de inleiding aanduidde als 'een eerste gedenkstuk der statistiek van Holland'.⁷ Het handschrift⁸ bestaat uit veertien katernen met de volgende inhoud:

[Fol. Ir-XIv]	'Taeffel van de informacie gedaen upt stu[ck vande] verpondinge in Hollandt ende Vrieslandt in[den jare] XV ^e XIII'
Fol. 1r-3v	Benoemingsbrief van de onderzoekscommissie
Fol. 4r-5v	Instructie van de commissie
Fol. 6r	Eed voor de informanten
Fol. 6r-48v	Verslag van het onderzoek

Het omvangrijke onderzoeksverslag was de uitkomst van een lange, moeizame discussie over de verdeling van de gewestelijke lasten. In de loop van de vijftiende eeuw waren de gewestelijke en stedelijke financiën door voortdurende oorlogvoering steeds verder onder druk komen

4 Vergelijk: D.E.H. de Boer e.a. (ed.), *De rekeningen van de grafelijkheid van Holland uit de Beierse periode. Serie 1: De rekeningen van de dijkgraaf van de Grote Waard. Deel 1: 1393-1396*. Rijks geschiedkundige publicatiën, grote serie 239 (Den Haag 1997), XXV-XXVIII; E. Isenmann, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250-1500: Stadtgestalt, Recht, Stadtr Regiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft* (Wenen 2012), 558-559.

5 Zie bijvoorbeeld S. Vanderputten, J. Haemers, T. Soens, J. Puttevels, *Typologie en heuristiek van de bronnen voor de geschiedenis van de Middeleeuwen* (Gent 2019), 119-127; R. van Caenegem, F.L. Ganshof, *Guide tot he sources of medieval history*. (Amsterdam etc. 1978), 106-115.

6 H. van Werveke, *De Gentsche stadsfinanciën in de Middeleeuwen* (Brussel 1934); M. Boone, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)* (Gent 1990); R. van Uytven, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven van de XIIe tot het einde der XVIe eeuw* (Brussel 1961); G. van Syngel, 'Actum in camera scriptorum oppidi de Buscoducis'. *De stedelijke secretarie van 's-Hertogenbosch tot ca. 1450* (Hilversum 2007); J. Benders, *Bestuursstructuur en schriftcultuur. Een analyse van de bestuurlijke verschriftelijking in Deventer tot het eind van de 15de eeuw* (Hilversum 2004).

7 R. Fruin (ed.), *Informacie up den staet faculteyt ende gelegentheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe schiltale gedaen in den jaere MDXIV* (Leiden 1866). Citaat op p. V.

8 Nationaal Archief (NL-HaNA), Grafelijkheidsrekenkamer rekeningen, toegang 3.01.27.02, inv.nr. 648a.

1 Ondertekening van de Informacie door Jan Carondelet, Guillaume Marques, Floris Oem van Wijngaarden en Vincent Cornelisz. op of kort na 11 april 1515. Nationaal Archief, Grafelijkheidsrekenkamer rekeningen, inv.nr. 648a, f. 687v.

Deze Informacie Inhoudt myn by
 bladen 26/4/15 godaan godes
 vint marke vint ymmer transtun
 jar begynsel van des Informacie
 By ons
 Carondelet
 Marques
 Oem van Wijngaarden
 Cornelisz

te staan. Het resultaat was dat veel steden – en niet alleen in Holland – zich rond het jaar 1500 op het randje van een faillissement bevonden.⁹

Steeds nadrukkelijker werd de vraag gesteld hoe men de gewestelijke lasten het eerlijkst kon verdelen. In essentie ging het daarbij om de financiering van de vorstelijke belastingen en de belastingen door de Staten zelf geheven, de zogenaamde ‘omslagen’. Twee kwesties waren nijpend: de belasting van de plattelandsnederzettingen en het aandeel van de stad Dordrecht en het toenmalige Zuid-Holland. In de late vijftiende eeuw leidde dit tot een eerste omvangrijk onderzoek, de zogenaamde Enquête van 1494, waarbij een commissie een groot aantal locaties in Holland onderzocht. Toen kort na 1510 bleek dat de verdeling op basis van de Enquête toch niet ideaal was, werden nieuwe stappen bediscussieerd in de Staten van Holland. Hoe te komen tot een eerlijke verdeling van de lasten? De een pleitte voor de omvang van het grondbezit als uitgangspunt, een ander meende dat de omvang van de roerende bezittingen een eerlijke verdeelsleutel zou opleveren, een derde wilde een maandgeld instellen en een vierde wilde een honderdste penning invoeren.¹⁰ Een jaar later, begin november 1513, was men nog steeds niet tot overeenstemming gekomen, en het voorstel kwam dat men de keuze zou laten ‘tot discretie van den commissarysen die men dairtoe nemen soude’.¹¹

Een half jaar later was men eruit. Op 22 juni 1514 vaardigden Maximiliaan van Oostenrijk en Karel V de commissiebrief uit die is opgenomen in het begin van het handschrift van de Informacie. Ongetwijfeld vond deze uitvaardiging plaats in samenspraak met de Hollandse steden.¹² De commissie bestond uit twee politieke hotshots, stadhouder Jan van Glymes en

9 Voor een overzicht zie: J. Zuijderduijn, ‘De laatmiddeleeuwse crisis van de overheidsfinanciën en de financiële revolutie in Holland’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 125/4 (2010), 3-24.

10 J.W.J. Burgers, J.P. Ward, J.G. Smit (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544*. Deel 6: 1506-1515. Rijks geschiedkundige publicatiën. Grote serie 259 (Den Haag 2006), 281 nr. 228; 331 nr. 254.

11 Burgers e.a. (ed.), *Bronnen*, 432, nr. 301.

12 Burgers e.a. (ed.), *Bronnen*, 447, nr. 319, waar blijkt dat een afvaardiging van de steden van Holland – Haarlem en Gouda worden genoemd, ‘mitten anderen steden van Holland ende Zeelant’.

tresorier-generaal Roland Lefevre.¹³ Het echte werk werd gedaan door de vier personen die de *Informacie* ondertekenden (zie afbeelding 1). Het gaat om afgevaardigden van de centrale overheid en van de gewestelijke bureaucratie: meester Jan Carondelet (1469-1545), requestmeester van de Geheime Raad, besteedde 213 dagen aan deze klus,¹⁴ meester Guillaume Marques (†1521), raadsheer en procureur bij de Grote Raad 107 dagen,¹⁵ Floris Oom van Wijngaerden (circa 1460-1532), ridder, raadsheer van het Hof van Holland 174 dagen,¹⁶ en meester Vincent Cornelisz (1469-1550), rekenmeester van de Haagse Rekenkamer 198 dagen.¹⁷ De juridisch-financiële achtergrond van drie van de vier commissarissen heeft zijn weerslag gevonden in de *Informacie*. Alleen al de titel wijst op het juridische karakter van het stuk.¹⁸

De commissie kreeg als taak het hele graafschap Holland door te trekken en zich overal op de hoogte te stellen van de stand van zaken ('den state, faculteyt ende gelegenthey't') in de steden en dorpen. Zij trok naar de hoofdplaatsen van de verschillende regio's en dagvaardde daar de vertegenwoordigers van de omliggende steden en dorpen. De rondtocht begon op 29 augustus in Haarlem, vervolgens trok de commissie naar het noorden (achtereenvolgens Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnickendam, Alkmaar), toen naar Amsterdam, Noordwijk, Leiden, enzovoort, tot zij uiteindelijk op 27 november in Schoonhoven was aangekomen. Eind januari en begin februari 1515 werd vervolgens onderzoek gedaan in Dordrecht en het toenmalige Zuid-Holland. De losse eindjes werden vervolgens op kantoor in Den Haag afgehecht.¹⁹

In het handschrift is, na de commissiebrief, de instructie voor de onderzoekscommissie opgenomen. Dit is de ziel van het onderzoek en vermoedelijk de vrucht van de 'discretie van den commissarysen'. De instructie bestaat uit twee delen: een actieformulier met betrekking tot de grote en kleine steden en een vergelijkbaar formulier voor de dorpen en het platteland. De formulieren geven de informatie die de commissieleden bij hun onderzoek moesten achterhalen (zie tabel 1).

De categorieën van beide formulieren overlappen in belangrijke mate. Zowel in de steden als in de dorpen werd gevraagd naar de inkomsten en accijnzen, de rentelasten, het aantal haardsteden, het aantal communicanten en de economische toestand. Gegevens over de verdeling van de bedde, de waterstaatsverplichtingen en de economische activiteiten werden weliswaar alleen aan de afgevaardigden van de dorpen gevraagd, maar dergelijke informatie konden de onderzoekers ook putten uit de schriftelijke documentatie die de stedelingen meebrachten. Uit de *Informacie* blijkt dat de commissarissen zich nauwgezet aan hun opdracht hielden, en voor iedere stad en ieder dorp systematisch, punt voor punt, het formulier langsliepen.

13 H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen, ca. 1475-ca. 1530* (Zutphen 2001), 202-204, 219-221; A. Walther, *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.* (Leipzig 1909), 62-64, 68.

14 Zie over hem: A. Kerckhoffs-de Heij, *De Grote Raad en zijn functionarissen 1477-1531. Verzamelen en bewerken van de jurisprudentie van de Grote Raad 5* (Amsterdam 1980), dl. 2, 41-42. Het aantal dagen is ontleend aan de betalingen in: NL-HaNA, Grafelijkheidsrekenkamer rekeningen, toegang 3.01.27.02, inv.nr. 3414, f. 44v.

15 Kerckhoffs-de Heij, *De Grote Raad II*, 97.

16 S. ter Braake, *Met recht en rekenschap. De ambtenaren bij het Hof van Holland en de Haagse Rekenkamer in de Habsburgse tijd (1483-1558)* (Hilversum 2007), 396.

17 Ter Braake, *Met recht en rekenschap*, 375-376.

18 M.-C. Le Bailly, *Recht voor de Raad. Rechtspraak voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland in het midden van de vijftiende eeuw* (Hilversum 2001), 311.

19 Vergelijk: Naber, *Terugblik*, 31.

	Steden	Dorpen en platteland
1	Inkomsten	Aantal haardsteden
2	Lasten aan erf-, los en lijfrenten	Aantal communicanten
3	Accijnzen en belastingen op bier, bier, koren etc.	Accijnzen op bier etc.; lasten aan erf-, lijf- en losrenten
4	Aantal haardsteden	Wijze van verdeling bedden en omslagen
5	Aantal communicanten	Economische activiteiten, grondgebruik
6	Economische toestand, de rijkdom van stad en renteniers	Waterstaatsverplichtingen

Tabel 1 Inhoud van de actielijsten voor de commissie.²⁰

Als bron van informatie gold in eerste instantie het mondelinge relaas van de afgevaardigden. Meestal betrof het een schout en enkele schepenen of buren, soms aangevuld door een geestelijke die op de hoogte was van het aantal communicanten. Zij moesten de commissie op juiste wijze informeren over de bovenstaande punten 'upte verdoemenisse van uwer zielen' en 'alzo moet u God helpen ende alle zijne heylighen'.²¹ Het kleine dorp 's-Heeraartsberg nabij Schoonhoven telde 33 haardsteden en ongeveer honderd inwoners, maar werd toch gevraagd de pastoor, de schout, enige schepenen en de belastinginners te sturen – uiteindelijk werden twee van de buren afgevaardigd.²²

Een tweede bron van informatie wordt gevormd door de documentatie die de afgevaardigden moesten meebrengen, en dat is van belang voor dit artikel. Inzicht in de stedelijke inkomsten en lasten (actiepunt 1 en 2) werd gebaseerd op de stadsrekeningen: 'Eerst te sien die rekeninghen van den selven steden, omme daer by te weten tgeheele ende jaerlicx innecommen van dien'.²³ De commissie was weinig gecharmeerd van de kwaliteit van de aangeleverde documentatie. Op 6 juli 1515, kort na de voltooiing van de *Informacie*, vaardigde Karel V een plakkaat uit waarin onder meer de volgende bepaling is opgenomen:

Item, dat alle die steden van onsen voorz. lande van Hollandt van nu voortaan ghehouden sullen wesen alle jaeren reeckeninge te doen in goeder formen van heuren inkomen, ende copie van de selve reeckeninge te senden in de Kamer van onse Reeckeninge in Den Hage [...] om aldaer bewaert te worden tot elcks seeckerheyt.²⁴

Voor zover we weten bleef deze bepaling een dode letter, althans de betreffende stadsrekeningen zijn niet overgeleverd in het archief van de Rekenkamer.²⁵

20 Fruin (ed.), *Informacie*, 4-5. Lamens ('Informacie', *passim*) loopt deze punten systematisch langs.

21 Fruin (ed.), *Informacie*, 5.

22 De dagvaardingsbrief van 's-Heeraartsberg is toevallig overgeleverd in handschrift Koninklijke Bibliotheek Den Haag (KB), 72A17, f. 46r. Vergelijk Fruin (ed.), *Informacie*, 393.

23 Fruin (ed.), *Informacie*, 4.

24 Fruin (ed.), *Informacie*, 621; vergelijk Lamens, 'Informacie', 83-84.

25 Dit in tegenstelling tot de situatie in Vlaanderen, waar vele stadsrekeningen werden bewaard in de archieven van de Rijksrekenkamer.

Aan de dorpen werd niet gevraagd rekeningen mee te nemen. Dat wil overigens niet zeggen dat die zonder documentatie mochten komen. Zo veronderstelde de commissie dat de burenen van 's-Heeraartsberg zich zouden wapenen met 'tbouck daeruijt zij gewoenlijck zijn mijns genadichs heeren beden ende ommeslagen te gaderen', maar er zijn geen sporen dat zij daar ook daadwerkelijk over beschikten.²⁶

Heeft de commissie alle relevante rekeningen onder ogen gehad? Dat is zeker niet het geval. Sommige stadsbesturen koesterden grote bezwaren tegen het beschikbaar stellen van hun financiële documentatie en we mogen aannemen dat ze veel informatie onder de pet hielden. Deurwaarders reisden naar Amsterdam, West-Friesland, Woerden, Oudewater en elders om, indien noodzakelijk, de onwillige steden en dorpen tot medewerking te dwingen.²⁷ Het meeste verzet kwam van Dordrecht, dat in eerste instantie weigerde mee te werken. De Dordtenaren beschouwden het hele onderzoek als nieuwigheid en beriepen zich op hun aloude privileges. Meer principieel stelden zij dat niemand gedwongen mocht worden zijn armoede te tonen.²⁸ Dat laatste viel echter te bezien: uiteindelijk ging de stad door de knieën toen de commissie tien patriciërs liet gijzelen en Dordtse schepen in Gorinchem en de Gleede aan de ketting liet leggen 'om dat zij onwillich waeren te obedieren den zelve commissaryssen'.²⁹ Ook in Alkmaar gaven de bestuurders slechts met grote moeite inzage in hun rekeningen, zij kwamen met de rekeningen over de jaren 1501 en 1502, 1511 en 1512. Naar verluidt waren de overige exemplaren spoorloos verdwenen.³⁰

Daarnaast bestaat de mogelijkheid dat ook de dorpen en kleine steden die werden onderzocht op grond van het dorpen-formulier, rekeningen bijhielden en dat de commissarissen daar eenvoudigweg niet naar hebben gevraagd. Zo werd in het stadje Noordwijk al sinds 1496 een rekening bijgehouden. De *Informacie* maakt daarvan echter geen melding.³¹ Vermoedelijk geldt dat ook voor andere kleine nederzettingen. Terloops merkt de *Informacie* op dat de burenen van Ouderkerk aan de Amstel een boek bezaten 'daer huere rijckdom inne staet'.³² Ook de dorpen van het eiland Wieringen wisten zeer gedetailleerde informatie over hun schuldpositie aan te leveren.³³

Het algemene beeld in de *Informacie* is echter dat slechts een heel kleine minderheid van de ongeveer 260 dorpen over een eigen financiële administratie beschikte. Soms trad een van de grotere steden op als administratief centrum voor het platteland. Zo verwezen de burenen van Wognum in West-Friesland naar het 'bouck onder die van Hoorn wesende'; die van Zwaag refereerden aan het Hoornse schotboek.³⁴ De afgevaardigden van Bergambacht in Zuid-Holland hoopten dat de trossiers van Dordrecht hun afdrachten bijhielden.³⁵

²⁶ KB, 72A17, f. 46r, vergelijk Fruin (ed.), *Informacie*, 393-395.

²⁷ NL-HaNA, Grafelijkheidsrekenkamer rekeningen, toegang 3.01.27.02, inv.nr. 3414, f. 48r.

²⁸ Fruin (ed.), *Informacie*, 494.

²⁹ NL-HaNA, Nationaal archief, toegang 3.01.27.02, inv.nr. 3414, f. 48r-48v. Zie voor de interessante discussie: Fruin (ed.), *Informacie*, 493-503 en vooral het handschrift KB 72A17, passim.

³⁰ Fruin (ed.), *Informacie*, 73.

³¹ Zuijderduijn, 'Lichaam', 113-114. Erfgoed Leiden en Omstreken, Archieven van de gemeente Noordwijk, 291, 292; vergelijk Fruin, *Informacie*, 316-318. Voor het stadsrecht van Noordwijk: J. Cox, 'Hebbende privilege van stede'. De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de-15de eeuw). Werken der Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht 35 (Den Haag 2011), 134-135.

³² Fruin (ed.), *Informacie*, 221-222.

³³ Fruin (ed.), *Informacie*, 153-156.

³⁴ Fruin (ed.), *Informacie*, 88, 99.

³⁵ Fruin (ed.), *Informacie*, 570.

Belangrijker is dat de verdeling van de financiële lasten, zoals de zetting van een bede, in het grootste deel van de plattelandsgemeenschappen plaatsvond in onderlinge samenspraak, zonder dat daar enige administratie aan te pas kwam. De achtergrond van de verdeling vormde de rijkdom in roerende of onroerende goederen. Zo geschiedde de verdeling in het nietige Beukelsdijk bij Schiedam (twintig haardsteden) op hoogst informele wijze. De inwoners maakten een schatting op basis van landgebruik en het aantal koeien:

Ende de rijcste die hout 18 of 19 coyen, 2 paerden ende dander naer advenant, mits dat zy in cleyen getale zijn ende malcanderen wel kennen; ende versetten huer guldens op Meyavont, in gevalle datter yemant claecht.³⁶

Zoals veel andere dorpelingen verdeelden ook de inwoners van Vlist en Bonrepas bij Schoonhoven de lasten over zogenaamde kerven, die vervolgens verder over de inwoners werden omgeslagen.³⁷ De rijkste man van de nederzetting moest twee kerven betalen, de rest minder, afhankelijk van de bezittingen.³⁸ Een dergelijk systeem, waarbij de kerf of schotpond als een rekeneenheid werd gebruikt, functioneerde vermoedelijk in de meeste dorpen. In Westzaan en Krommenie werden echter ook echte kerfstokken gebruikt. Nadat hun eerdere getuigenis het wantrouwen van de commissie had gewekt, reisden schout en notabelen van deze dorpen op 22 december naar Den Haag om de commissieleden hun kerfstokken te tonen.³⁹

DE STADSREKENINGEN IN DE INFORMACIE

In tabel 2 heb ik 34 Hollandse nederzettingen opgenomen die door moderne historici over het algemeen als 'stad' worden beschouwd.⁴⁰ 31 daarvan werden in de tekst van de *Informacie* aangeduid als 'stede' (zie kolom 2). Brielle en Leerdam vielen om formele redenen buiten de opdracht van de commissie, en Den Haag werd niet als stad beschouwd.⁴¹ Zoals blijkt uit tabel 2 werden slechts 24 van deze 31 steden ondervraagd op basis van de stedelijke actielijst (kolom 3).

Het is niet helemaal duidelijk waarom de commissarissen het stedelijke formulier op de ene stad wel, en op de andere niet toepasten. Het ging daarbij niet uitsluitend om de omvang. Vlaarding (tweehonderd haardsteden) werd als dorp behandeld, in tegenstelling tot het veel kleinere Heukelum (86 haardsteden). Ook de aanwezigheid van rekeningen lijkt niet van belang: Vlaarding beschikte naar alle waarschijnlijkheid over stadsrekeningen. In ieder geval vaardigde het stadje een tesorier af, die gedetailleerde informatie wist te verstrekken over de financiële toestand van de stad.⁴² Vermoedelijk speelde de financiële en politieke betekenis

36 Fruin (ed.), *Informacie*, 480.

37 Vergelijk: C. Wyffels, 'De kerfstok in onze gewesten', *Mededelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren* 50,1 (1988), 19-39, aldaar 35.

38 Fruin (ed.), *Informacie*, 396-397.

39 Fruin (ed.), *Informacie*, 67-68; vergelijk de uitleg op 663.

40 Peter C.M. Hoppenbrouwers, 'Town and country in Holland, 1300-1550', in: S. Epstein (red.), *Town and country in Europe, 1300-1800* (Cambridge 2001), 54-79, aldaar 57. Ik heb daaraan Haastrecht toegevoegd, dat althans door de inwoners zelf als stad werd beschouwd, zie: Fruin (ed.), *Informacie*, 391; vergelijk Cox, 'Hebbende privilege', 146-147.

41 Brielle en Leerdam behoorden tot aparte heerlijkheden, die van oudsher niet bijdroegen aan de beden. Zie: Fruin (ed.), *Informacie*, XXVIII; Fruin (ed.), *Enquête*, XVIII.

42 Fruin (ed.), *Informacie*, 346-348, 398-399. Voor 1447 verwierf Vlaarding het recht accijnzen te heffen, mits de rentmeester daar-

van de grote steden binnen de Staten van Holland een rol, en wilde de commissie vooral een goed-gedocumenteerd inzicht in hun financiën.⁴³

Van de 24 steden die getoetst werden aan het stedelijke formulier, bleken er achttien inderdaad in staat een rekening te tonen, Edam, Enkhuizen, Monnickendam, Asperen, Beverwijk en Weesp niet. Toen de commissie op 16 september 1514 in Monnickendam verscheen, legde de magistraat uit dat de stad geen vast inkomen uit accijnzen had en daarom ook geen rekening voerde.⁴⁴ De uitgaven van de stad werden omgeslagen op basis van schotponden, die werden verdeeld naar de rijkdom van de burgers – een vorm van directe belasting. Het schotboek, waarin die verdeling was weergegeven, werd vervolgens overhandigd aan de commissie, die daar blijkbaar tevreden mee was. De argumentatie van de bestuurders van Edam en Enkhuizen komt overeen met die van hun Monnickendamse collega's.⁴⁵ Bij Asperen, Beverwijk en Weesp was echter wat anders aan de hand. De rekeningen van Weesp (105 haardsteden) waren in 1508 verloren gegaan toen de Geldersen de stad innamen. Sindsdien waren zij zo arm dat zij geen rekening meer opstelden 'maer dieghene die de administratie heeft, die reket daerof jaerlicx voor de gemeente', zo verzekerden ze. De rekeningen van Asperen (180 haardsteden) gingen in vlammen op toen de Geldersen in 1513 de stad in brand schoten, en een jaar eerder waren ook die van Beverwijk (138 haardsteden) al ten prooi gevallen aan een stadsbrand.⁴⁶

De *Informacie* geeft weliswaar geen sluitend overzicht van alle financiële documentatie die anno 1514 in Holland beschikbaar was, maar wel een interessante indicatie van de verspreiding van stadsrekeningen. Alle nederzettingen met meer dan negenhonderd haardsteden (circa vierduizend inwoners) en ook een aantal veel kleinere plaatsen voerden rekening. Enkhuizen (720 haardsteden) is de grootste stad zonder rekeningen, gevolgd door Texel (een samenvoeging van zeven dorpen met in het totaal 648 haardsteden) en Grootebroek (vier samengevoegde dorpen, vijfhonderd haardsteden). Asperen (180 haardsteden) was de kleinste plaats met stadsrekeningen, die echter ten offer waren gevallen aan oorlogsgeweld.

We kunnen vaststellen dat alle plaatsen met stadsrekeningen ook een stadsrecht bezaten, met uitzondering van Den Haag. Het omgekeerde was zeker niet het geval. Lang niet alle nederzettingen met een stadsrecht beschikten ook over rekeningen. We zagen al dat de administratie in Edam, Enkhuizen, Monnickendam en Medemblik zich beperkte tot schotboeken. In de stadjes 's-Gravenzande, Haastrecht en Purmerend waren zo te zien helemaal geen rekeningen. Deze lijst valt nog uit te breiden wanneer men een ruimere stadsdefinitie hanteert, en bijvoorbeeld de West-Friese streeksteden meerekent. Grootebroek en Bovenkarspel kochten in

van rekenschap aflegde: P.J. Westerdijk, 'De middeleeuwse stadsrechten van Vlaardingen, II', *Historisch jaarboek Vlaardingen* (1994), 116-130, aldaar 121-122.

43 Zie voor een overzicht van de meest actieve steden in de Staten van Holland in deze periode: J. Ward, *The cities and States of Holland (1506-1515). A participative system of government under strain* (onuitgegeven proefschrift; Leiden 2001), 102, tabel 24.

44 Letterlijk: 'Dat zy geen innecommen en hebben van eenige exchijsen ofte andere goeden, waerby zy geen rekeninghe en zouden weten te exhiberen'. Fruin (ed.), *Informacie*, 190.

45 Fruin (ed.), *Informacie*, 99, 105, 185, 190. Het schotboek van Edam is overgeleverd, zie: T. de Moor, J. Zuidjerduijn, J.L. van Zanden, 'Micro-Credit in Late Medieval Waterland. Households and the Efficiency of Capital Markets in Edam and De Zeevang, 1462-1563', in: *The economic role of the family in the European economy from the 13th to the 18th centuries* (Florence 2009), 651-668, aldaar 652-657. Medemblik werd door de commissie als 'dorp' behandeld, maar het relaas van de commissie maakt duidelijk dat men ook daar beschikte over een dergelijk schotboek: Fruin (ed.), *Informacie*, 105.

46 Fruin (ed.), *Informacie*, 197, 17, 599-600. Ook de rekeningen van het stadje Nieuwpoort (45 huishoudens, ondervraagd op basis van het dorpen-formulier) waren verbrand: Fruin (ed.), *Informacie*, 398-399.

	Aanduiding als 'stede'	Toepassing formulier 'stad'	Stadsrekening	Omvang in haardsteden	Stadsrecht
Alkmaar	X	X	X	889	X
Amsterdam	X	X	X	2507	X
Asperen	X	X	Verbrand		X
Beverwijk	X	X	Verbrand		X
Delft	X	X	X	2733	X
Brielle	Ontbreekt in Informatie				
Dordrecht	X	X	X	1543	X
Edam	X	X	Schotboek	496	X
Enkhuizen	X	X	Schotboek	720	X
Geertruidenberg	X	X	X	385	X
Gorinchem	X	X	X	700	X
Gouda	X	X	X	1694	X
's-Gravenhage			X	1198	
's-Gravenzande	X			107	X
Haarlem	X	X	X	2714	X
Haastrecht	X			80	X
Heukelum	X	X	X	86	X
Heusden	X	X	X	247	X
Hoorn	X	X	X	1118	X
Leerdam	Ontbreekt in Informatie				
Leiden	X	X	X	2017	X
Medemblik	X		Schotboek	321	X
Monnickendam	X	X	Schotboek	500	X
Muiden				500	X
Naarden	X	X	X	500	X
Nieuwpoort	X		Verbrand	45	X
Oudewater	X	X	X	325	X
Purmerend	X			210	X
Rotterdam	X	X	X	1137	X
Schiedam	X	X	X	470	X
Schoonhoven	X	X	X	460	X
Vlaardingen	X		X	200	X
Weesp	X	X	Verbrand	105	X
Woerden	X	X	X	267	X

Tabel 2 Stad en rekening in de Informatie.⁴⁷

⁴⁷ De gegevens zijn gebaseerd op Fruin (ed.), *Informatie*, passim. De laatste kolom is ontleend aan: J. Cox, *Repertorium van de stads-*

1364 bijvoorbeeld gezamenlijk een stadsrecht van hertog Albrecht, in 1402-1403 werden daar Lutjebroek en Hoogkarspel aan toegevoegd. Anno 1514 kwamen afgevaardigden van deze vier dorpen samen opdagen, maar zij werden toch niet als stedelingen beschouwd, de commissie spreekt over ‘scepenen van de [...] vier dorpen’.⁴⁸

Verschillende magistraten suggereerden dat er een verband bestaat tussen de beschikbaarheid van reguliere inkomsten – bijvoorbeeld door het heffen van accijnzen op bier of wijn – en het bijhouden van een financiële administratie. Zo merkten schout en burgemeesters van het mini-stadje Heukelum (86 haardsteden) op dat zij geen rekening voerden ‘want zy geenrehande innecommen en hebben tot prouffite van der stede’.⁴⁹ Het lijkt inderdaad logisch dat de beheerder van dergelijke minimale inkomsten jaarlijks rekenschap en verantwoording aflegt aan de gemeenschap of de plaatselijke bestuurselite. Toch was dat lang niet altijd het geval. De *Informacie* maakt melding van vele tientallen dorpen die wel een vorm van accijns hieven maar geen rekening bijhielden. Vermoedelijk speelde hierbij ook de hoogte van de bedragen, de samenhang, omvang en complexiteit van de gemeenschap een rol. In een stad met hoge inkomsten en ingewikkelde politieke en sociale relaties was een jaarlijkse, schriftelijke verslaglegging immers meer noodzakelijk dan in een kleine nederzetting, waar de burens elkaar door en door kenden.

De plaatsen met stadsrekeningen lagen verspreid over vrijwel heel het graafschap Holland: iedere grotere plaats in de westelijke kuststrook, van Vlaardingen tot Alkmaar, beschikte over rekeningen, en hetzelfde gold voor veel van de steden in het binnenland. Het beeld verandert echter in het gebied in het noordoosten van het gewest, de regio ten noorden van Amsterdam. De financiële administratie van de middelgrote steden in Waterland en West-Friesland beperkte zich grosso modo tot de schotboeken, registratie van de inkomsten bleef hier achterwege. De enige uitzondering daarop was Hoorn, waar de magistraat naast de schotboeken enkele schriftjes met inkomsten tevoorschijn haalde – de commissie spreekt niet van rekeningen maar van ‘zeeckere bouwkens, daerinne verclaert stonden den ontfanck van der stedegoederen’.⁵⁰

CONCLUSIE

Op basis van een systematische aanpak onderzocht een ambtelijke commissie in 1514-1515 de financiële draagkracht van steden en dorpen in Holland. Hun verslag, de *Informacie*, vormt een momentopname van de verspreiding van financiële documentatie. Natuurlijk is het beeld niet compleet, liet de commissie steken vallen en lieten veel informanten niet het achterste van hun tong zien.

rechten in Nederland : ‘Quod vulgariter statreghte nuncupatur’. Werken der Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht 33 (Den Haag 2005).

48 Fruin (ed.), *Informacie*, 106-109; vergelijk: Cox, *Hebbende privilege*, 137-139.

49 Fruin (ed.), *Informacie*, 601-602; vergelijk het hierboven geciteerde argument van de afgevaardigden van Monnickendam. Er lijkt overigens geen verband te bestaan tussen het bezit van stadsrechten en de heffing van accijnzen: Cox (*Hebbende privilege*, 261) wijst erop dat het recht tot heffing van accijnzen bijna altijd met een apart privilege werd verleend. Vergelijk: Lamens, *‘Informacie’* 84-88.

50 Fruin (ed.), *Informacie*, 79.

Het is opvallend hoe breed de financiële documentatie verspreid was in Holland. Voor tenminste 27 steden en stadjes kon worden vastgesteld dat zij enige vorm van financiële documentatie bijhielden. Alle grotere steden beschikten over een rekening waarin inkomsten, de uitgaven, de verdeling van de lasten gedetailleerd werden bijgehouden. In de steden van Waterland en West-Friesland hield men schotboeken bij om te komen tot een eerlijke verdeling van de lokale lasten. Die documentatie was in oorsprong uiteraard niet bedoeld om de commissie ter wille te zijn. Zij diende om rekenschap aan de gemeenschap af te leggen van de omgang met de middelen die diezelfde gemeenschap opbracht. Het is in dat kader niet verrassend dat we stadsrekeningen tegenkomen in de grotere, geprivilegieerde nederzettingen met eigen, reguliere inkomsten uit accijnzen. Verder onderzoek zal ongetwijfeld uitwijzen dat de documentatie een heel verschillend karakter had, voornamelijk bepaald door de lokale machtsverhoudingen. Wel verrassend is dat schriftelijke rekenschap ook al in enkele heel kleine nederzettingen ingang had gevonden, zij het dat het daarbij nog om een kleine minderheid gaat. Tussen de regels van de *Informacie* krijgen we ook een beeld van de informele wijze waarop andere kleine gemeenschappen omgingen met de gezamenlijke uitgaven. Dat is echter onderwerp voor een later onderzoek.

